

KALENDÁŘE, NOVINY, PRIVILEGIA? STUDIE O PÁTEŘI TISKAŘSKÉHO PODNIKÁNÍ V ČECHÁCH V 18. STOLETÍ

Michael Wögerbauer (Praha)

Almanacs, Journals, Privileges? An Essay on the Backbone of the Printing Business Culture in Bohemia in 18th-Century Bohemia

Abstract: Based on two intertwined case studies, this essay shows the economic importance of almanacs for Bohemian printing houses under the reign of Maria Theresa (1740–1780). The first case study focuses on the printing house of Sophie Rosenmüller (Kirchner-Klauser) in Prague, which during the 18th century published the only two newspapers in Bohemia, one in German and one in Czech. After her husband's death (1745), Sophie Rosenmüller asked the Viennese administration for the permission to close the loss-making *Ceský postyilion neboližto NOWJNY České* [Bohemian Postilion or Czech Newspaper], which never had more than twelve subscribers per year. But Empress Maria Theresa insisted on the existence of the Czech newspaper. As compensation, she granted Sophie Rosenmüller privileges to publish highly profitable almanacs. In 1771, the empress finally agreed to suspending the paper. The second study deals with the severe impact of Maria Theresa's religious reforms on provincial printing houses, like the one of Ignaz Hilgartner in the South Bohemian town of Jindřichův Hradec. Thoroughly discussed short-term issues included the reduction of the number of holidays and the fact that they were no longer to be printed in red in almanacs; more severe problems involved the loss of important clients, caused by the disbanding of some secular religious fraternities and foremost the Jesuits, and the end of some important genres, e.g. school dramas with their printed synopsis; the biggest problem was caused by the societalisation of the school system and the printing of textbooks. Due to the lack of a secular literary market (universities, enlightened clientele) in South Bohemia, Hilgartner saw only two possibilities to compensate for these losses: either to move his office to Prague or to assume the privileges of Sophie Rosenmüller (and especially her best-selling almanacs) after her death in 1780. Nevertheless, both possibilities were denied to him.

Keywords: newspaper – almanac – 18th century – Bohemia – book culture

Kalendáře jsou tradičně frekventovaným a relativně dobře probádaným tématem – je pokryté v rámci článků v encyklopedických heslech,¹ je zachyceno bibliograficky,² stejně jako v popularizačních publikacích, většinou hojně ilustrovaných.³ Odborná literatura se kalendářům věnuje z různých hledisek, mimo jiné podle oborů, kterých se kalendáře dotýkají – jedná se například o kulturní dějiny,⁴ dějiny populární kultury a literatury,⁵ historii médií a tisku,⁶ dějiny knihy a zejména čtení apod.⁷ Jako pramen se kalendáře využívají v historiografii přírodních věd, především astronomie a medicíny,⁸ pro kulturní dějiny času,⁹ ale také – zvláště v případech psacích kalendářů – pro ego-historii.¹⁰

Vzhledem k dobrému stavu bádání si proto tato studie nemůže nárokovat předložení zcela nových obecných poznatků, které by měly potenciál zásadně změnit pohled na kalendářovou kulturu v Čechách ve druhé polovině 18. století. Vychází primárně z perspektivy dějin knihy a má za cíl připomenout a na základě dosud málo probádaného archivního materiálu doložit důležitou ekonomickou roli, kterou hrála privilegia na produkci a distribuci kalendářů pro tiskaře a nakladatele, a to zejména, i když ne výlučně, na venkově.

Na základě pramenů z proveniencí Českého zemského gubernia a rakouské Dvorské komory ve druhé polovině 18. století bychom v této studii chtěli zodpovědět otázku, jak se v tisku kalendářů, jenž měl pro tiskárny značnou důležitost, odráží tradiční soupeření o privilegia a dále postupné rušení tohoto systému výlučných výsad od konce vlády Marie Terenzie (1740–1780). Dále nás bude zajímat, jaký byl v oblasti kalendářů a kalendářových privilegií poměr mezi městskými a venkovskými tiskaři.

Na základě pramenů z proveniencí Českého zemského gubernia a rakouské Dvorské komory ve druhé polovině 18. století bychom v této studii chtěli zodpovědět otázku, jak se v tisku kalendářů, jenž měl pro tiskárny značnou důležitost, odráží tradiční soupeření o privilegia a dále postupné rušení tohoto systému výlučných výsad od konce vlády Marie Terenzie (1740–1780). Dále nás bude zajímat, jaký byl v oblasti kalendářů a kalendářových privilegií poměr mezi městskými a venkovskými tiskaři.

¹ Pro všeobecný úvod a přehled o bádání srov. VOIT 2006, s. 426–428; BRUNOLD-BIGLER 1993a; BRUNOLD-BIGLER 1993b; ZIMMER 1958.

² Na základě bibliografie Goedekeho sestavil svůj soupis KÖHRING 1929; GLADT 1971; KREJČOVÁ 1986; POKORNÝ 1985; ČERNÝ 1997; ČERNÝ 1998. Novější bibliograficko-monografický přehledy poskytuje pro české země BOSÁKOVÁ 2015 a pro psací kalendáře v raném novověku HERBST 2008, HERBST 2011 a HERBST – GREILICH 2018.

³ Viz KOTULOVÁ 1978 a URBAN 1987.

⁴ Srov. MATTHÄUS 1969 a DRESLER 1972. Novější výklad s převahou antiky a středověku představuje GEERLINGS 2002.

⁵ KADRNOŠKA 1975, ROHNER 1978, KLUSMANN – MIX 1998, MIX 2005, GREILICH – MIX 2006.

⁶ BLOME 2000; GLASENAPP 2006.

⁷ DUKKON 2006.

⁸ HERBST 2009; RÜPKE 2011.

⁹ HAMETER – NIEDERKORN-BRUCK – SCHEUTZ 2005.

¹⁰ BEPLER – BÜRGER 1994; TERSCH 2008; SCHILLER 2003.

Počáteční kvantitativní přehled o produkci kalendářů v 18. století v Čechách, o změnách a inovacích a o délce vydávání jednotlivých kalendářových řad budeme interpretovat v kontextu všeobecných kulturních dějin a zejména dějin tisku. Na tomto pozadí pak bude následovat analýza dvou případů: první je rosenmüllerovská tiskárna, její privilegia na kalendáře a přežívání jazykově českých novin do února 1772¹¹ – zde nám půjde o to ukázat, že jsou to právě privilegia na kalendáře, která zajišťují samotnou existenci příslušného podniku a slouží k (ne zcela dobrovolnému) financování jiných projektů. Druhá sonda se pak zaměří na úsilí venkovských knihtiskáren – v tomto případě Hilgartnerovské tiskárny z Jindřichova Hradce – o výnosná privilegia, a to na pozadí toho, že právě ta byla doposud soustředěna v centrech knižní kultury.

1. Kalendáře v 18. století a jejich místo v knižní kultuře v Čechách

Přehledy na základě retrospektivních bibliografií jsou metodologicky značně problematické: promítá se do nich totiž nejen fakt, že se tiskový materiál zachoval pouze ve zlomcích, nýbrž jsou nevyhnutelně ovlivněny i zájmy knihovníků, archivářů a bibliografiů, které jsou závislé na dominantních diskurzích o (kulturních) dějinách a s nimi spojených hodnotách. S těmito faktory musíme počítat zejména u tzv. efemérních tiskovin určených pro jedno použití nebo pro denní používání, jež si nekladly nároky na nadčasovou platnost, jako jsou mimo jiné právě kalendáře. Z toho proto vyplývá velká chybovost kvantitativní analýzy tiskové produkce, zejména co se týče této „efemérní“ části. Je proto nutné zkombinovat různé indikátory a interpretovat je v historickém kontextu.

O druhé polovině 18. století víme, že objem tiskové produkce obecně narůstá, nikoli však pouze proto, že by se tisklo více tradičních tiskovin (např. kalendáře, modlitební knihy, letáková literatura) nebo že by vzrůstal objem tiskové produkce v tradičně používaných tiskových jazycích, jako byla do poloviny 18. století latina. Nárůst tiskové produkce naopak souvisí spíše s novými žánry a tendencemi: s periodiky určenými pro široké publikum (noviny a časopisy typu morálních týdeníků, zábavních listů, deníků apod.), s tiskovými platformami, které jsou platformou pro společenský diskurz nebo mají za úkol pozměňovat společnost ve smyslu určité ideologie (zejm. brožury, knížky určené pro osvětlení lidu nebo přinášející rady pro lepší hospodaření), s beletrií (a nově zejména s uměleckou prózou). Už z podstaty věci se tyto

tiskoviny již netiskly ve vehikulárních jazycích, nýbrž v jazycích vernakulárních, tj. domácích¹² – v českých zemích již od sedmdesátých let 18. století v němčině, od osmdesátých let také a čím dále více i v češtině.¹³

Zjistíme-li proto relativní pokles podílu kalendářů na celkové tištěné produkci, nepředstavuje to ve světle zmíněného celkového nárůstu tiskové produkce nic překvapivého: zatímco v padesátých a šedesátých letech mají kalendáře zhruba pětiprocentní podíl na všech vytištěných titulech, klesá jejich podíl ke konci století na dvě až tři procenta. Stejně nás nemůže překvapit, že se latinské kalendáře, které beztak známe pouze z Prahy,¹⁴ v bibliografiích po roce 1773, kdy byl zrušen jezuitský řád, již neobjevují.¹⁵

Délka kalendářových řad byla značně různorodá. Existovalo několik dobře zavedených a dlouho existujících řad, jejichž vydávání bylo většinou kryto výlučnými privilegii. To sice znamená, že tiskař mohl očekávat právní podporu ze strany vrchnosti a v našem případě vídeňského dvora, nikoli však, že by ostatní tiskaři odolali pokušení vydávat velice podobné kalendáře.

Přes 130 let, v letech 1650–1783, vycházel původně litomyšlský, pak pražský *Kalendář hospodářský a kancelářský ku potřebě pánům ouředníkům, pisarům, prokurátorům, měšťanům, kupcům a obchody všelijaké vedoucím*. Labounův *Titular-Kalender zu Ehren des H. Wenceslai* vycházel od 1703 do roku 1770 a našel pokračování v Elsenwangerově *Neuer Titular- und Wirtschafts-Kalender* (1771–1784) a v Schönfeldově *Kaiserlich königlicher Titular- und Familienkalender des Königreichs Böhmen* (1785–1788); tuto řadu lze označit za předchůdkyni navazujících schematismů Čech, které vydávali Schönfeld a později Královská česká společnost nauk. *Neuer Seelen-Calender* vydával Jan Nadasi přes 35 let, v letech 1728–1763, *Pragerischer Ehren-Kalender* vycházel podobně dlouho, vydáván byl v letech 1735–1762; *Kalendář titulární ke cti sv. Václava* vycházel v letech 1699–1753.¹⁶

Je zřejmé, že velká část kalendářů představovala spíše levnou a praktickou tiskovinu pro každodenní použití. Dobrým příkladem jsou kalendáře z Jeřábkovy tiskárny. František Jeřábek vydával *Neu-verfertiger Garten-Kalender* (1770–1795), *Neu-verfertiger Schreib-Calender* (1774–1776) nebo trochu náročnější *Neuer historischer Kalender. Beschrieben vom Maximilian Hell* (1774–1795). Skutečnou značkou se stal *Neu verfertiger Wirtschafts-Kalender* (1794–1799), který pak pokračoval pod mírně změněným názvem nákladem podniku Gottlieba Haaseho a jeho synů až do poloviny 19. století. Populární musela být i česky i německy vydávaná *Minuce hospodářská* (1753–1795).¹⁷ Obě její podřady,

¹¹ Vycházely s jedinou přestávkou v letech 1742 až 1744; poslední číslo vyšlo 4. února 1772 (BEDNAŘÍK – JIRÁK – KÖPPLOVÁ 2011, s. 56).

¹² K tomu viz WÖGERBAUER 2008.

¹³ Analýza se opírá o elektronickou podobu jazykově českých (KNIHOPIS) a jinojazyčných (BCBT) tisků do roku 1800 a o LAISKE 1959.

¹⁴ *Novum Calendarium Pragense (...) Sub patrocinio (...) Divi Joannis Nepomuceni. Vetero-Pragae (...) Typis et Expensis Joannis Norberti Fitzky, Archiepiscopalis Typographi. 1740–1773* (BCBT 14518, LAISKE 1959, č. 551).

¹⁵ Uvidíme ještě, že jezuitský řád byl pro knižní kulturu v Čechách a její ekonomické základy (jak pozitivně, tak i negativně) zásadním faktorem, což platí obzvláště pro podniky mimo centrum knižní produkce Prahu, a to zejména ve venkovských náboženských centrech, jako je např. Svátá hora u Příbrami nebo ve vzdálených jižních Čechách.

¹⁶ Podobně dlouho vycházel *Neu gedruckter (...) Kalender. Beschrieben von Seraphin Kambl*. Prag: bey Carl Jos. Jauernich und H. Gröbbel, 1764–1793 (?) (BCBT 31757, LAISKE 1959, č. 522–523), *Nový psací kalendář*. Praha: Karel Josef Jauernich, 1765–1776 (LAISKE 1959, č. 566).

¹⁷ *Minuce hospodářská ke cti a chvále sv. Vojtěcha Pod jménem Abrahama Fišer*; v pozdějších letech (1783–1795) jako *Minuce hospodářská, to jest Kalendář sedlský, Pod jménem Abrahama Fišer* (KNIHOPIS K17769; LAISKE 1959, 452). Německá verze měla název *Neuer Wirtschafts- und Cantzley-Calendar zu Ehren S. Adalberti. Unter dem Namen des Abraham Fischers von einem sonderbaren Liebhaber der mathematischen Wissenschaft verfertigt auff das Jahr nach Christi Geburt*, Prag 1669–1795 LAISKE 1959, č. 514; BCBT 23019, kde se uvádí 1721–1797.

svatováclavská a svatovojtěšská, si jsou velice podobné: jde o vysloveně kapesní šestnáctkový formát, úprava je velice tradiční, tisk je očividně levný a je zde vyhrazené místo na psaní různých poznámek. Jde o tiskovinu, která zjevně generuje zisk díky velkému nákladu, nikoli zásluhou vysoké ceny. Tím, že se v podnázvu vztahuje k tradici tzv. Fischerových kalendářů, tato řada navazuje na rosenmüllerovský *Nový hospodářský a kancelářský kalendář (...)* pod jménem *Abrahama Fischera (...)* vydaný, který vycházel od roku 1729 do konce století. Právě tato řada a její odnože nás budou v následujícím výkladu obzvláště zajímat.

Na venkově máme co do činění spíše s krátkodobými řadami nebo dokonce s jednotlivými ročníky, jako byl např. mostecký *Merkwürdiger Historischer Kalender* (1753). Největším nakladatelem kalendářů mimo Prahu byl v padesátých a šedesátých letech pravděpodobně příbramský tiskař František August Höchenberger. Přesto se však v jeho produkci odráží to, že zřejmě hledal produkt, který by šel na odbyt, a neměl na žádný typ kalendáře výlučné privilegium. V letech 1754 až 1764 vydal několik kalendářů s jediným ročníkem – *Nově vyhotovený tenký kalendář* (1755), *Neu-engerichteter Historischer Kalender auf das Jahr 1756* (1755), *Neu-engerichteter Geographischer Kalender auf das Jahr 1758* (1757), *Neu-engerichteter Loreto-Beschreibungs-Kalender* (1763), *Neu-engerichteter Post- und Wirtschaft-Calendar* (1764), *Neu-engerichteter Spaß- und Rätsel-Kalender* (1769). Delší trvání měl *Historický kalendář nový na rok po radostném narození Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista* (1754–1762) a *Neu-Marianischer Historischer Kalender* (1768–1773). V roce 1769 přemístil Höchenberger svůj podnik z Příbrami do Prahy.

2. Kalendáře jako finanční opora tiskařů-nakladatelů – rosenmüllerovské privilegium na kalendáře jako zajištění českých novin

Již v roce 1887 zmínil Bohuslav Rieger v pramenně dobře podložené, ale militantně nacionalistické studii *Z germanizačního úsilí 18. věku*, že „dv. dekret z 27. pros. 1771 schvaloval zastavení tisku českých novin Pražských, pokud se nenajde více jejich milovníků, aby uhradili náklad; tím spíše lze to učiniti, ježto potvrzují noviny – německé“.¹⁸ Ve dvacátých letech 20. století pak zrekonstruoval Josef Volf v krátkém článku v deníku *Prager Presse*¹⁹ a důkladněji v samo-

statné studii *Průběh zániku jediných českých novin na konci r. 1771*.²⁰ Ani v jednom těchto textů – z nichž je každý svým způsobem vepsán do výkladového rámce národního obrození a diskuzích o něm – se nevysvětlilo, proč vdova Rosenmüllerová musela o povolení dočasného zastavení nebo zrušení tzv. *Českého postilionu neboli Novin českých (Český postilion neboližito: NOWJNY České)* požádat Marii Terezii. Zájem o jejich zachování autoři připisovali Žofii Rosenmüllerové-Klauserové a především křížovníkovi Josefu Antonínu Schneiderovi, kteří se záhy, avšak marně pokoušeli o získání odběratelů a o obnovení českých novin, mimo jiné kvůli jejich nenahraditelné funkci pro ohrožený český jazyk.²¹ Osvětlení otázky, proč se Rosenmüllerová nemohla zkrátka svého privilegia zřici a sama z ekonomických důvodů prozatímně zastavit *Noviny české*, by vrhlo velice zajímavé světlo na dlouhodobé financování českých novin před jejich zastavením a financování dobové tiskové produkce všeobecně. V této části se proto pokusíme Riegerův a Volfův výklad doplnit a ukázat, že vídeňský dvůr udělil Rosenmüllerově vdově lukrativní privilegium na kalendáře jenom pod podmínkou, že nepřestane vydávat (a zasílat do Vídně) *Noviny české*, které byly tedy financovány ze zisků z prodeje privilegovaných kalendářů.

Tiskařská dynastie Karla Františka Rosenmüllera staršího (1678–1727) a mladšího (1707–1745) proslula od dvacátých let 18. století mimo jiné tím, že vydávala *Noviny české* s privilegiem z 22. listopadu 1718, které bylo prodlouženo po deseti letech.²² Od roku 1741 převzala tato dynastie také *Prager Post-Zeitungen*, které do té doby vydával Karel Ferdinand Arnolt.²³ Rodinný podnik zároveň vydával již zmíněný titulární kalendář (*Familienkalender*); na něj je známo privilegium z 12. prosince 1740, přičemž lze předpokládat, že tyto kalendáře vycházely již delší dobu před tímto datem. Od dvacátých let vydávali nejprve otec a pak i syn kalendáře *Abrahama Fischera*, které se staly rychle známou značkou.

Tiskárna, která sídlila od roku 1739 v Budinovském domě proti svatohavelskému klášteru v pražských Kotcích, byla významná jak svou velikostí, tak i kvalitou své produkce: „...jako jedna z prvních v Čechách systematicky pečovala o udržení vysokého uměleckého standardu rokokové knihy“ a zaměstnávala 13 tovaryšů a 2 korektory.²⁴ To, ale možná i vydávání důležitých novin jakožto politického média, přispívalo zřejmě k tomu, že Karel František ml. získal 25. března 1743 titul dvorského knihtiskaře,²⁵ který se rovněž stal součástí

¹⁸ RIEGER 1887, s. 506. HOCH 1913, s. 52, nemá ani spolehlivá data ani interpretaci zastavení *Českých novin*; tuto publikaci zde necháme proto stranou. Eva Stejskalová sice své knize o novinovém zpravodajství má výklad o obsahu těchto novin (STEJSKALOVÁ 2015, s. 223–282), nevztahuje se však na archivní materiály a nemá tudíž k zastavení listu vlastní výklad (STEJSKALOVÁ 2015, s. 281), nýbrž ho líčí podle ŠIMEČKA (2011, s. 330–338).

¹⁹ VOLF 1923a, sl. 1: „Deshalb bat der Faktor [Unger] im Namen seiner Prinzipalin, Sophia Clauserin, geb. Rosenmüllerin, um Kassierung der böhmischen Zeitung.“

²⁰ VOLF 1923b.

²¹ Pozoruhodnou Schneiderovu žádost purkrabímu Fürstenbergovi otiskl VOLF 1923b, s. 232–233.

²² Údaj, že „ve vydávání těchto nejstarších dochovaných jazykově českých novin pokračoval do roku 1741 syn Karel František ml.“ (VOIT 2006, s. 757), lze doplnit tím, že podle údaje ve fasciklu (NA, ČG–P, 1748–1755, G3, k. 97) bylo privilegium prodlouženo zároveň se jmenováním K. Fr. Rosenmüllera ml. dvorským knihtiskářem dne 25. 3. 1741 (VOIT 2006, s. 758 má „1740“), byť ve válce nemusely nutně pravidelně vycházet.

²³ ŠIMEČEK 2011, s. 232, uvádí rok 1745, ale to lze zpochybnit na základě rukopisného záznamu (viz dole pozn. 28) o tom, že Rosenmüller měl převzít privilegia na tisk patentů a německých novin od Arnolta.

²⁴ VOIT 2006, s. 757–758.

²⁵ Als HERR (...) Carl Franz Rosenmüller, der Löbl. Zoll-Adminstration im Königreich Böhmei Geschworener Buchdrucker und von dem Hof-Löbl Königl. Appellations-Tribunal vorgestellter Inspector und Sequester über die Prager-Juden-Druckereyen, auch vornehmer Bürger der Königlichen Alten Stadt Prag Anno M.D.CC.XLI. den 25. Martii zum königlichen Hof-Buchdrucker allergnädigst declariret und solches den 14. Julii a.c. gewöhnlicher massen publiciret worden; Statteten Ihre ertreute Gratulation in gegenwärtigen Zeilen Ab Sammentliche in der Rosenmüllerischen nunmehrigen Königl. Hof-Officin condicnirende Kunst-Verwandte.

symbolického kapitálu rodinného podniku. Žofie Rosenmüllerová uvedla již v roce 1745, že ve dvacátých letech konkurenceschopný *Český postilion* měl již v době velkých evropských událostí – jednání o přijetí pragmatické sankce a následné války o rakouské dědictví – i kvůli narůstající náklonnosti k němčině problémy. Typičtí odběratelé českých novin – šlechta a klérus – orientovaní na domácí dění se přeorientovali na levnější německojazyčný list, který měl spíše charakter poštovních novin šířeji informujících o evropských událostech.²⁶ Tak klesl počet předplatitelů *Českého postilionu* ze 60 v roce 1734 na 20 v roce 1744 a Rosenmüllerovi doplatili v letech 1734 až 1745 na tisk českých novin celkem 3091 zlatých – průměrný roční schodek ve výši 281 zlatých se musel vyrovnat pomocí privilegií, přičemž Zdeněk Šimeček klade důraz na náboženské tisky.²⁷ Když roku 1745 Karel František Rosenmüller mladší zemřel,²⁸ měl následující čtyři privilegia:

1. *Böhmische Familienkalender*, resp. titulární kalendář s privilegiiem z 12. 12. 1740
2. německé a české noviny (německé i české s privilegiiem z 25. 3. 1741)
3. patenty vycházející v Českém království (s výjimkou krajských tabulek, stvrzenek berního úřadu, které smí stavové nechat tisknout všude)²⁹
4. tři jezuitské modlitební knihy (2 německé³⁰ a 1 česká³¹), s privilegii z 14. 5. 1735, resp. 9. 2. 1736³² a dalším prodloužením ze dne 25. 3. 1744³³

Jeho vdova Žofie Jana Rosenmüllerová (roz. Teplá, sňatek roku 1737,³⁴ zemřela počátkem roku 1780)³⁵ usilovala o udržování těch nejlukrativnějších privilegií, k nimž ovšem tehdy české noviny již nepatřily. Úřady ale rozhodly, že

„*Žofie Rosenmüllerová, měšťanka a královská dvorská tiskařka*“ si smí privilegia po manželovi ponechat, ale pod podmínkou, že bude nadále vydávat i české noviny. Podle nařízení z r. 1749 měla totiž Rosenmüllerová posílat do Vídně dvakrát týdně v poštovních dnech dva výtisky českých a 24 výtisků německých novin a jednou ročně dostatečný počet titulárních a jiných kalendářů. Pro tato periodika lze tedy mluvit o mechanismu povinného výtisku, což bylo v letech 1749 až 1752 několikrát upomínáno.³⁶ Samozřejmě podmínkou bylo dále zaměstnání faktora schopného řídit tiskařský závod.

V návaznosti na toto udělení privilegií z března 1741 podala Žofie Rosenmüllerová kolem poloviny roku 1750 žádost o jejich prodloužení.³⁷ Stanovisko královské reprezentace a komory z 8. června 1750 dopadlo kladně, a Marie Terezie tak tiskaře privilegia prodloužila na dalších deset let.

Již na konci téhož roku byla ovšem doručena stížnost Rosenmüllerové na výše zmiňovaného příbramského tiskaře Františka Augusta Höchenbergera, jenž prý imitoval její tiskárnou vydávané Fischerovy kalendáře, které byly údajně vynálezem tchána Rosenmüllerové a přinášejí z celé produkce největší zisk.³⁸ Rosenmüllerová proto prosila o ochranu privilegia na „minuce“. V odůvodnění této žádosti argumentovala jak vlastenecky, tak ekonomicky – během válek o rakouské dědictví počátkem čtyřicátých let prý nechtěl František Karel Rosenmüller tisknout pro nepřítele, opustil proto Prahu, přičemž mu Prusové ve Slezsku násilně odebrali modlitební knihy za 2000 zl. Za to se nedočkal žádného odškodnění, protože krátce nato zemřel.

Také u českých novin uvedla vdova Rosenmüllerová vlastenecké i ekonomické aspekty – české noviny jí působí

²⁶ ŠIMEČEK 2011, s. 227–230 a s. 237. *Český postilion* stál 8 zlatých za rok, *Prager Post-Zeitungen* 6 zlatých.

²⁷ ŠIMEČEK 2011, s. 232.

²⁸ VOIT 2006, s. 758.

²⁹ Psaní vídeňského *Directorium in publicis et cameralibus* z 25. 3. 1741 českému guberniu zmiňuje privilegia „*Ordinari- und Extraordinari-Zeitungen in deutscher Sprach, demnach solche der Censur zu geben, wie auch die Patente auf Art und Weis, wie der Arnold von Dobroslau diesfalls privilegirt und in exercitio zeithero gewesen, auf zehn Jahr, ohne Hinderung und dernwärtige Beeinträchtigung in offenen Druck zu bringen, auch feil haben und verkauffen lassen könne und möge.*“ Šimečkův údaj (ŠIMEČEK 2011), že Rosenmüller převzal *Prager Post-Zeitungen* až v r. 1745 by proto bylo třeba přezkoumat.

³⁰ *Leichte fromme Lebensregeln oder heylsame Mittel, den in den geistlichen Uebungen geschöpften Eifer zu erhalten. Cum gratia & spec. Privilegio S.C. Rque Maiest.*, Prag: Karl Franz Rosenmüller, 1737; *Auserlesene geistliche Uebungen eines recht christlichen Lebenswandels nach Anleitung der Mißion allen ihres Seelenheyls und Vollkommenheit beflissenen an die Hand gegeben von einem Priester der Gesellschaft Jesu*, Prag: Karl Franz Rosenmüller, 1737.

³¹ *Wyborné Duchownj Cwjczenj W prawém Křestianském Obcovánj dlé Nawrženj Missionis, Neboližto Duchownjho Wyslánj / Wssem o Spasenj, a Dokonalost Dussj swých pečujcým na Ruku dané skrze gednoho Kněze z Towaryšstwa Gejzssowa*, Praha, Z Německé Desáté Edicy na Českau Ržeč přeložené. V Praze: Karel Frantisek Rosenmüller, 1734.

³² Patisk těchto knížek měl být sankcionován peněžně („*10 lötigen Goldes*“), a to jako obvykle tak, že polovinu pokuty měl dostat poškozený a polovinu erár (NA, SM, P106/T10, k. 1804).

³³ Dekret Marie Terezie z 22. 6. 1750 pražskému guberniu (NA, ČG–P, 1748–1755, H1/24, k. 108). Viz také psaní českého gubernia komisí normální školy z 23. 6. 1780, které se odvolává na privilegium z jiného dne, tj. 21. 5. 1744. (NA, ČG–P, 1774–1783, H94, k. 741).

³⁴ VOIT 2006, s. 758.

³⁵ Dne 26. 4. 1780 požádala Alžbeta Rosenmüller-Werbeková pražské gubernium o právo převzít matčina privilegia, která měla platit až do dubna 1782 (NA, ČG–P, 1774–1783, H71, k. 740).

³⁶ NA, ČG–P, 1748–1755, G3/2, k. 97; zde se nachází min. šest výzev o zaslání kalendářů a novin tištěných v Čechách do Vídně. Pro Rosenmüllerovou se tyto podmínky se opakovaly i při obnovení privilegií dvorským dekretem z 10. 6. 1761 (NA, ČG–P, 1756–1763, H50, k. 195).

³⁷ NA, ČG–P, 1748–1755, H1/24, k. 108. Argument zní, že K. F. Rosenmüller získal privilegium, že může „*Ordinari- und Extraordinari-Zeitungen in deutscher Sprach, demnach solche der Censur zu geben, wie auch die Patente auf Art und Weis, wie der Arnold von Dobroslau diesfalls privilegirt und in exercitio zeithero gewesen, auf zehn Jahr, ohne Hinderung und dernwärtige Beeinträchtigung in offenen Druck zu bringen, auch feil haben und verkauffen lassen könne und möge.*“

³⁸ Podle úředního referátu tvrdila Rosenmüllerová: „*daß ihres verstorbenen Ehemanns Vatter Carl Rosenmüller die kleine Würthschafts-Callender in 18^{oo} oder so genannte Abraham Fischerische Minuten-Kallender inventirt, solche beständig gedrucket und verkauffet, bis der Franz Augustin Höchenberger Buchdrucker in Příbram diese gangbahre Abraham Fischerische Callender unter eben diesem Nahmen und Schild zu Bevortheilung des Publici wider alles Recht nachdruckhet, hierdurch aber meiner Nahrung ein nahmhafter Eintrag, und Verminderung verursacht wirdt, so daß auf Mittel bedacht zu seyn solche zu sistiren, nothdringend veranlasset binn; wann anderst in ein Abnehmen nicht verfallen, sondern dem Publico als ein Königl. Hofbuchdruckerin, die Anticipationes pro occurrentibus imprimendis publicis, willen der Verkauf dieses Abraham Fischerischen Minuten das gröste hierzu beytraget, praestiren will. Wann nun aber diese Verhindernuß nicht anderst, als mit Erhaltung eines allergnädigsten Privilegii Impressorii privati, über die Minuta oder so genannte Bauern-Callender am sichersten abgewendet werden kann*“.

„každý rok nemalou škodu, pakliže jejich odbyt je velmi malý, a vydává je pouze proto, aby posloužila publiku a aby se náš národní jazyk i nadále pěstoval a pozvedl“.³⁹ Z pozdějších let máme zachovanou kalkulaci jednoho ročníku českých novin – samotná produkce, bez nákladů na papír a na barvu, jí přišla prý na 316 zlatých, a při roční ceně 8 zl., nanejvýše 12 odběratelích a roku 1771 již jenom čtyřech – dvou v Praze a dvou ve Vídni – se jí na výnosech nevrátilo více než 100 zl.⁴⁰ Již po zastavení pražských novin se Rosenmüllerová pokusila „z lásky k mateřštině“ snížit náklady na případný ročník 1773 na 150 zlatých a cenu pro publikum z 8 zl. na 3 zl., ale místo zvýšení počtu odběratelů se jich přihlásilo pouhých 9, a to přesto, že tento krok oznámila i v 96. čísle *Prager Post-Zeitungen* z 1. prosince 1772.⁴¹

Ale zpět do roku 1750. Aby mohla Rosenmüllerová pokrývat ztrátu spojenou s českými novinami, tedy zhruba 200 zl., a aby mohla sloužit publiku i nadále, poprosila tehdy Rosenmüllerová Marii Terezii, aby jí diplomem udělila výlučné tiskařské privilegium pro české selské kalendáře Abrahama Fischera čili pro tzv. minuce, a to zejména za účelem „většího šíření českého národního jazyka“.⁴² Minuce prý přispívá k existenci podniku ze všech tiskovin nejvíce. 17. dubna 1751 vskutku Marie Terezie udělila Žofii Rosenmüllerové a její dceři desetileté výlučné privilegium na minuce čili hospodářský kalendář v osmnácterkovém formátu, a to pro celé České království.⁴³

Můžeme tedy doplnit výklad Josefa Volfa tím, že vydávání ztrátových pražských novin v češtině bylo pro vdovu Rosenmüllerovou podmínkou pro získání privilegia na kalendáře. Z ekonomického hlediska by jinak vdova Rosenmüllerová české noviny zastavila pravděpodobně již v roce 1745, určitě však v roce 1750. Privilegium na kalendáře představovalo ekonomický předpoklad pro to, aby české noviny mohly vycházet nehledě na roční ztrátu přesahující 200 zl. Po opakovaných stížnostech tiskařky vyhověla Marie Terezie v prosinci roku 1771 konečně jejímu přání a ztrátové *Pražské poštovské Noviny* mohly být zastaveny.

3. Reformy Marie Terezie, nesnáze tiskařů a Hilgartnerův záměr přestěhovat se do Prahy

Na počátku 70. let probíhaly různé reformy týkající se tištění kalendářů. 17. srpna 1771 byl ve Vídni zveřejněn dekret, že „nikde se nesmí postaru kalendáře tisknout, a už vůbec ne prodávat“.⁴⁴ Dekret byl 26. srpna rozeslán pražským guberniem do všech českých krajů, 6. září dorazil do Tábora a 10. září pak do Jindřichova Hradce.⁴⁵ 26. května 1773 byla na Tábořsku, kam spadal také Jindřichův Hradec, zveřejněna tereziánská redukce počtu svátků. Pro knihtiskaře tak vznikl v obou případech problém, že již vytištěné kalendáře značně ztratily na hodnotě. Jindřichohradecký tiskař Ignác Hilgartner proto požádal o odškodnění za kalendáře, které již měl vytištěny „starým způsobem“.⁴⁶ Zřejmě také s ohledem na tento časový sled líčil Hilgartner svou praxi tak, že obvykle začal s tištěním kalendářů kolem Velikonoc a že tuto důležitou práci dokončoval již kolem poloviny srpna. Můžeme se jenom domnívat, že tak brzké vytištění bylo důležité nejen kvůli vlastnímu prodeji jednotlivých kusů, nýbrž zejména s ohledem na velkoobchod, tj. na prodej knihvazačům a dalším prodavačům, kteří na podzim navštěvovali venkovské trhy nebo jako hauzírníci putovali po venkově a od kterých si lidé pořídili kalendáře na blížící se rok.

Hejtman bechyňského kraje se sídlem v Táboře a jím angažovaný znalec, tábořský knihvazač a bývalý zaměstnanec trnavské tiskárny Martin Tietze potvrdili Hilgartnerovo líčení, že kalendáře na rok 1772 byly vytištěny do 10. září 1771, tj. právě do onoho dne, kdy jindřichohradecký magistrát obdržel vídeňský dekret. Hejtman a znalec Martin Tietze také přezkoumali a potvrdili Hilgartnerovy údaje o výši jeho kalendářové produkce:

náklad	typ kalendáře	cena ks. bez kolku/razítka
3 000 ks	německý kapesní kalendář	3 xr
1 000 ks	česká minuce	3 xr
3 000 ks	německý kvartový kalendář	1½ xr, vázano 6 xr
3 000 ks	německý selský kalendář	pro knihvazače 2 xr, ostatním 4 xr

³⁹ NA, ČG–P, 1748–1755, H1/23, k. 108, žádost Žofie Rosenmüllerové Marii Terezii, obdrž. 31. 10. 1750: „[dass die böhmische Zeitung] einen alljährlichen nicht geringen Schaden mich zu empfinden machet, dann derselben Abgang sehr gering ist, und Ich solche bloß zum ersprießlichen Dienste des Publici, als zur Fortpflanzung, und Emporbringung unserer werthen National-Sprach unterhalten habe.“

⁴⁰ Ve složce NA, ČG–P, 1764–1773, G5/58, k. 382 se nachází pod názvem „der Böhmischen Zeitungs Blättern einstellung“ materiál, o který se opíral i Josef Volf (VOLF 1923b). Zmíněné údaje pocházejí z pravděpodobně vlastnoručního dopisu Žofie Rosenmüller-Klauserové z 23. 10. 1773, kde píše, že „die böhmische Zeitungen nach hinscheiden meines ersten Ehe-Mannes Carl Franz Rosenmüller über 30. Jahr, und zwahr jahr für jahr mit einen nahmhaften schaden und verlust gedruket (...), zumahlen ich für das transferiren, setzen, und druken derselben 316 fl jährlich, ohne das benöthigte Papier und farb dazu zurechnen, auslegen müssen, wo hingegen mir dieselbe 100 fl. eingetragen, weiln durch alle diese jahr nicht mehr als 12. Liebhaber sich eingefunden, die dieselbe mit 8 fl. bezahlet haben.“ V protokolu cenzurní komise z 25. 11. 1771 se uvádí, že „die böhmische Zeittung gar nicht anzubringen wäre“, tj. se odbyt prý činí ve Vídni a v Praze dva výtisky, „wozu demnach die translations-, Satz und Druckerlohnsunkosten alswann 100 und mehrere Stücke gedruckt würden, verwendet werden müsten, wodurch die Buchdruckerey in Großen und empfindlich[en] Schaden versetzt wird“.

⁴¹ Dopis vdovy Rosenmüllerové-Klauserové, který cenzurní komise obdržela 23. 10. 1773 (NA, ČG–P, 1764–1773, G5/58, k. 382). Zdá se, že se nám výtisk tohoto čísla nezachoval.

⁴² NA, ČG–P, 1748–1755, H1/23, k. 108, orig. „besonders zu mehrer Ausbreitung der böhmischen National-Sprach Ein Privilegium Impressorium privativum über die böhmische Bauern-Kallender, oder so genannten Minutzen in Decimo Octavo (...) per Diploma zu ertheilen“.

⁴³ Stov. též *Extractus è Libro Patentium Numero 56°*, kde se píše, že Rosenmüllerová může na 10 let „die von ihren abgelebten Ehemanns Vattern Carl Rosenmüller erfundene so genannnte Minutzen oder Würtschafts Calendern in decimo octavo alleine- und privative in disen KönigReich Böheimb in offenen Druck ausgehen, verkauffen, und feyl laßen [können]“. NA, ČG–P, 1748–1755, H1/23, k. 108, psaní cenzurní komise (podepsáni jsou Carl Graf v. Schaffgotsch, Johann Wentzl Graf v. Sporck, Johann Carl Zitschy von Hwizda [?], Emanuel Ubelli von Sieburg a sekretář Ignatz Cajetan Veith) reprezentaci a komoře.

⁴⁴ NA, ČG–P, 1764–1773, G5/49, k. 382.

⁴⁵ NA, ČG–P, 1764–1773, G5/59, k. 382.

⁴⁶ Österreichisches Staatsarchiv (OestStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammer, Kommerz, Böhmen, fasc. 106, k. 1445, 85 ex Junio 1773 („Ignaz Hilgartner, Begleichung des Schadens beim Kalenderdruck aufgrund von Gesetzen [Feiertags-Beschränkung]“).

Za těchto 10 000 kusů Hilgartner spočítal celkový minimální výnos 538 zl. pro případ, že by celou produkci prodal pouze knihvazačům či jiným distributorům. Při částečně maloobchodním prodeji by odhadl tržbu značně nad 600 zl. Hejtman ve svém dobrozdání pro gubernium potvrdil, že dílo bylo k datu zveřejnění vídeňské reformy svátku již hotové, že se tedy Hilgartner nijak nedopustil přestupku proti již platným předpisům a že by mu v případě zákazu prodeje celého nákladu hrozila ztráta vyšší než 600 zl., a to v době hospodářské bídy a v situaci, kdy je Hilgartner údajně bez majetku. Pražské gubernium pak ve svém dobrozdání pro vídeňský dvůr tuto argumentaci o Hilgartnerově nevině převzalo, odmítlo však Hilgartnerův návrh prodat kalendáře vytištěné „dle starého způsobu“ s vysvětlením připojeným formou přívazku: „poněvadž by sotvakdo z prostého lidu upozornění čel“.⁴⁷ Zároveň je prý zcela nemyslitelné, že by se prodávaly kalendáře se svátky tištěnými červenou barvou. Nakonec gubernium navrhovalo přiznat Hilgartnerovi odškodné ve výši 400 zl.

Koncem října 1772 dvorská kancelář souhlasila se odškodným ve výši poloviny předpokládané ztráty, tedy 267 zl. 30 kr. Požadavek nahradit pouze polovinu ztráty lze vysvětlit tím, že kalendáře mohl přece jenom ještě zpeněžit jako makulaturu, tj. za cenu papíru, která měla vysoký podíl na ceně tiskovin. Tento dvorský dekret sice dorazil do Prahy koncem listopadu, na guberniu však zůstal ležet bezmála půl roku a až 24. května 1773 byl komunikován táborskému hejtmanovi a jindřichohradeckému magistrátu. Hejtman podpořil Hilgartnera znovu, když v listopadu opět požádal o vyrozumění, kde by si mohl přiznané peníze vyzvednout. Svě prospěch dodal Hilgartner důraz líčením nedávného požáru ve své tiskárně, přičemž uvedl, že vznikla škoda ve výši 800 zlatých, zejména na literách, policích a tiskařských lisech.⁴⁸ Po opětovné komunikaci s vídeňskými úřady dostal koncem března 1774 vyrozumění, že si může peníze vyzvednout v pražské kamerální pokladně.

Požár i reforma kalendářů a svátku jsou pouze dva důvody, proč se Hilgartnerově podniku v sedmdesátých letech nevedlo příliš dobře. V žádosti z roku 1779 líčil Hilgartner dřívější fungování své firmy a úpadek, kterým procházela již od padesátých let. Podle něho byla tiskárna založena původně proto, aby posloužila jezuitským kolejím v Českém Krumlově, Jihlavě a Telči (jinde zmiňuje např. i bratrstvo ve Zlaté Koruně), které předtím nechaly tisknout své spisy v Praze. Týkalo se to zejména postupně zakazovaných typů tisku, jako byly synopse školních dramát, knižičky pro bratrstva a pozvánky pro jejich členy, ale také čím dále přísněji cenzurované modlitební knihy,⁴⁹ které šly na odbyt v tisícových nákladech. Tyto tiskové zakázky prý dříve vystačily na živo-

bytí na půl roku. K tomu pak přišlo 3000 českých a 4000 německých katechismů, 15 tisíc českých a 10 tisíc německých *Namen-Büchlein und Buchstabier-Evangelien*, tedy slabikářů, 20 tisíc českých a 15 tisíc německých abecedářů a jiné školní učebnice. Takto mohl uživit tři tovaryše a dva učně.⁵⁰ Úpadek nastal poté, co byla postupně zakázána školní dramata, došlo ke zrušení jezuitského řádu, byla zrušena latinská gymnázia a zakázány staré knihy pro triviální školy, zatímco nové učebnice směla od nynějška tisknout pouze Tiskárna normální školy v Praze; jednotlivými modlitbami a modlitebními knihami se podle Hilgartnera tiskárna sotva užíví. To platí podle něj o to více vzhledem k faktu, že v jižních Čechách chybí instituce důležité pro sekulární literární život, jako jsou univerzita a knihkupci, a silná klientela, přitom se však platí vysoké kontribuce.

Za takových podmínek představovala pro venkovského tiskaře jedním z mála východisek ze zhoršující se situace privilegia na kalendáře. Privilegium na tisk a prodej kalendářů by ho tedy mohlo ekonomicky zachránit. Hilgartner proto požádal kolem roku 1780 o výlučné privilegium na tzv. krakovské kvartové a německé a české kapesní kalendáře (32°) a německé a české selské kalendáře (tzv. šestnáctkové minuce) a o výlučné privilegium „na prodej vázaných a nevázaných exemplářů na všech místech [království?], a to na určitou dobu tak, abych mohl zůstat u svého řemesla a živit svou rodinu“.⁵¹

Výlučné privilegium na kalendáře, které již dosud vydával ve vysokých nákladech, by závod Hilgartnera a jeho rodinu zachránilo pro případ, že by gubernium nepřistoupilo na Hilgartnerem upřednostněné řešení, totiž na přestěhování tiskárny do Prahy. Tam se totiž uvolnila místa po dvou zaniklých tiskařských podnicích, po Hrabově tiskárně a po rosenmüllerovsko-klauserovském podniku. Jak Hilgartner uvedl, druhý podnik měl k dispozici četná privilegia, mj. na guberniální práce a na formuláře bankální administrace. K tomu chtěl Hilgartner tisknout české i německé misijní knihy a schematismy (tzv. *Familienkalender*).

K Hilgartnerově žádosti se měli vyjádřit i pražští knihtiskaři, kteří si ve svém stanovisku stěžovali na svůj beztak velký počet – v Praze prý bylo deset křesťanských a dvě židovské tiskárny –, dále na tereziánské reformy, a odmítli proto Hilgartnerovo stěhování do Prahy. Pro ně je Hilgartner „jindřichohradeckým radním“ s ročním příjmem 150 zl. a vlivným mužem, který se prý „má dobře“ (*er ist gut versorgt*), má velký dům, statek a pole, má rovněž pronajatý jindřichohradecký týdenní trh a disponuje dobře zařízenou tiskárnou; má velké nakladatelství pro venkovský lid a své především náboženské tituly distribuuje pomocí velké sítě komisionářů – ke které např. patří Jan Michal Samm v Praze –

⁴⁷ „... weil der wenigste Theil der gemeinen Leüthe das avertissement lißt“ (koncept psaní českého gubernia vídeňskému dvoru, NA, ČG–P, 1764–1773, G5/59, k. 382).

⁴⁸ „... mich leyder das lezt ausgebrochene Feuer in meiner Buchdruckerey durch Zusammenwerffung deren Schriften und Abreissung deren Regalien, und Preßen in einen Schaden von acht Hundert Gulden werthes gesetzt“ (Hilgartnerova žádost, doprovázena stanoviskem táborského hejtmana z 11. 11. 1773, že po tak dlouhé době by částka měla být vyplácena co nejdříve, NA, ČG–P, 1764–1773, G5/59, k. 382).

⁴⁹ Tento Hilgartnerův postesk vytváří zajímavé pozadí faktu, že v roce 1786 bylo českým guberniálním dekretem z 23. 3. 1786 nařízeno recenzování veškeré modlitební produkce, která vyšla za posledních pět let, tj. v době existence nového cenzurního řádu; probíhalo pod vedením K. R. Ungara, F. F. Procházky, J. Chládky, J. Lunáčka a J. Dobrovského. Viz WÖGERBAUER – PÍŠA – ŠÁMAL – JANÁČEK et al. 2015, s. 133–134.

⁵⁰ Viz Hilgartnerova žádost Marii Terezií, která dorazila na české gubernium 10. 6. 1780 (NA, ČG–P, 1774–1783, H82, k. 741).

⁵¹ Originál: „und selbe hierländig gebund- und ungebunden alleinig, und ohngehindert aller Orten verkaufen zu können, auf eine bestimmte Zeit (...) um einigermassen mein erlerntes Gewerbe betreiben, und sogestaltig mich, und die Meinigen erhalten zu können.“ (NA, ČG–P, 1774–1783, H82, k. 741).

„v celé zemi až na rakouskou, moravskou a dokonce maďarskou hranici. Navíc obchoduje s velkými a malými kalendáři v hojném počtu; navštíví nejenom všechny hlavní trhy, nýbrž zaopatřuje veškeré venkovské tiskaře tímto nákladem.“⁵²

Hlavními námitkami proti Hilgartnerově přestěhování do Prahy byly tedy jednak problematický stav tiskárenského řemesla v Praze všeobecně a jednak okolnost, že se prý nedaří žádnému tiskaři, jenž se přestěhoval do hlavního města – zmíněn byl příklad Emanuela Diesbacha z Mladé Boleslavi, jenž se nákupem pražského závodu Suchého tiskárny tak zadlužil, že si musel nakonec najít zaměstnání v cizí knihtiskárně, nebo také situace F. A. Höchenbergera, jemuž se v Příbrami dařilo, zatímco Praha ho přivedla na mizinu.⁵³ Hilgartnerova žádost přestěhovat se do Prahy byla po velkých prodlevách v květnu 1781 odmítnuta s odůvodněním, že v Praze již teď existuje deset knihtiskářů a že zvýšení toho počtu není žádoucí.⁵⁴ Zároveň nedostal ani privilegium na kalendáře, protože dvůr a gubernium využily příznivé situace na konci vlády Marie Terezie a její tendenci rušit privilegia a přecházet na systém jednak uvolňování soutěže, jednak na systém dražeb zakázek.⁵⁵ Dosavadní Rosenmüllerova privilegia proto byla zrušena.

4. Shrnutí

Položili jsme si otázku, jaký význam měla privilegia na kalendáře a výroba samotných kalendářů pro tiskárny za vlády Marie Terezie. Počáteční kvantitativní přehled o produkci kalendářů naznačil, že váha kalendářů pro tiskařské podnikání sice relativně klesala; absolutně však zůstala produkce kalendářů nadále důležitá. Došlo však k přechodu od řízeného systému, ve kterém hrály zcela zásadní roli výlučná privilegia pro určité podniky na určité výnosné tisky, k modelu pre-liberálnímu, který je založen na předstávě, že by se zakázky ideálně měly buď mezi tiskaři vydražít, přičemž bude financována nejvýhodnější nabídka, nebo že tiskaři mohou tisknout cokoli, pokud se nejedná o zapovězenou publikaci, a že tyto výrobky na trhu spolu soutěží o přízeň publika.

Rosenmüllerská privilegia ze čtyřicátých a počátku padesátých let jednoznačně patří do fáze paternalisticky řízeného systému. V souladu s tím je také fakt, na který jsme poukázali na základě průzkumu archivního materiálu, totiž že udělení privilegia na kalendáře Abrahama Fischera v osmnácterokovém formátu bylo podmíněno vydáváním jazykově českých novin. Privilegium je tedy svým způsobem objednávkou dvora na vydávání tohoto politicky žádoucího periodika, byť bylo ekonomicky nesmyslné a společenská poptávka po něm byla, jak jsme ukázali, mizivá. Pro nás je však zásadní fakt, že kalendáře byly dostatečně výnosné pro pokrývání takto vzniklé ztráty. K podobnému závěru jsme došli i v případě jindřichohradeckého tiskaře Hilgartnera, když požádal o odškodnění po redukci svátků. Zrušení svátků může přitom stát jako *pars pro toto* v souboru velkých reforem resp. jejich důsledků, které Hilgartner líčil jako příčiny úpadku svého podniku, mimo jiné zánik velkých klientů, jako byl např. jezuitský řád, který, pokud hovoříme o jižních Čechách, nebyl vyvážen jinými velkými klienty typu univerzity anebo nástupem „nových čtenářů“ vzdělaných v systému povinného školství. Naopak v sedmdesátých letech 18. století ubývalo i jednotlivých nákupů, poněvadž mizely tradice spojené s prodejem tištěného materiálu – poutě, schůze náboženských bratrstev, uvádění školských dramát zejména v gymnáziích, a vydávání náboženské literatury přecházelo z dohledu místních církevních hodnostářů pod přísnější a zcela jiný dohled osvětenských cenzorů v Praze. Zároveň přešel velký objem školských tisků k centrálním normálním školám a jejich tiskárnám. Změny spojené s tereziánskými reformami proto znamenaly pro všechny tiskaře velký přelom. Mimo jiné vzhledem k centralizačním tendencím reforem měly tyto kroky zcela zásadní dopad na venkovské tiskaře. Není proto divu, že ti mířili již od šedesátých let z venkova do pražského centra. Je to případ höchenbergerské knihtiskárny, která se ještě v Příbrami potýkala s konkurencí tisků z pražské jezuitské knihtiskárny a v Praze přešla na zcela jiný sortiment – právě na časopisy a týdeníky, které jsme zmínili úvodem. Když se chtěl Hilgartner kolem roku 1780 přestěhovat do Prahy, už bylo zřejmě pozdě. Odmítli to znejistění pražští tiskaři odkazující na malý úspěch těch, kteří se do centra přestěhovali předtím; zároveň

⁵² Originál stanoviska veškerých pražských knihtiskářů (podepsáni jsou „Johann Carl Hraba, Franz Gerzabek, Johanna verw. Pruschin, Joseph Emmanuel Diesbach, Elißabeth Verbeckin im Namen meines Sohnes, Johann Ferd. Edler von Schönfeld“) přiloženého k dopisu akademického konsistoria z 5. 8. 1780: „... besonders, da derselbe ein wohlhabender Mann, und bey seiner Nahrung in Neuhauf sehr wohl etabliret ist, massen solcher nicht nur daselbst alß Rathsmann mit ein[em] jährlichen Gehalt qua [?] 150 fl. angestellet, sondern auch ein wohl eingerichtetes Hauß, und Hof sambt Feldbau besizet, mit einer vollkommen eingerichteten Buchdruckerey von Verschiednen reinen Lettern und Pressen versehen, und nebst dießen allen einen gangbaren BücherVerlag für das Land-Volk in Händen hat, welcher den so genanten Grossen und Kleinen Himmelschleiß in beyden Sprachen, das Große und Kleine Manuale, den Kern aller Gebetter, den Baum-Garten, die Halszierde und mehrere Articklen enthält, so er durch seine Commissionäre nembl. namentlich] den Prager Buchhändler Samm, so wohl in Prag, als durch das ganze Land bis an die österreichisch-, mährische- und ungarische Granitze in grosser Anzahl verschleisset. Es negociret auch der Supplicant mit grossen- und kleinen Kalendern so beträchtlich, daß er nebst persöhnlicher Besuchung deren Hauptmärkten alle übrige Landes-Buchdrucker mit dießfälligem Verlag versieht (...)" (NA, ČG-P, 1774-1783, H82, k. 741).

⁵³ „Es haben sich zwar allschon zu einigen mahlen Fälle ereyget, wo Landes-Buchdrucker ihre Buchdruckereyen nach Prag übersidlen zu dürfen das ansuchen gethan, worvon der annoch lebende [?] Emanuel Dießbach ein Beyspiel ist, Jedoch wurde Er von Einem Hochlöbl. Kayßer. Königl. Landes-Gubernio mit sein Gesuch, von Darueben abgewießen, weil schon dazumahlen die geringe Nahrung deren Prager Buchdrucker bekannt geweßen, wordurch dann solcher ungeachtet ein Prager Stadt-Kind geweßen sich gezwungen fande, zu seiner in Jungbuntzlau gehalten, noch eine andere, nemgl. die ehemals Suchische Prager Buchdruckerey an sich zu kaufen, welches ihme umb so weniger versaget werden können, alß hierdurch die Anzahl deren Buchdrucker nicht vermehrt, sondern vermindert wurde. Es setze sich aber dießer Mann in Schulden, und da Er auch bey seinem Alter keine sehr geringe Arbeith zu erwerben vermag, findet solcher sich gezwungen bey einer andern Buchdrucker-Officin in Dienste zu treten, umb nur seine Kinder das Brodt zu verschafen, welches mit dem von Příbram vor vielen Jahren anhero transferirten Höchenberger eine neml. Verwandus hat, massen solcher in Příbram wohlhabend geweßen, zu Prag hingegen gänzlich zu Grund gegangen ist.“ Tamtéž.

⁵⁴ Dvorský dekret z 13. 5. 1781 českému guberniu, které ho přeposlalo 17. 5. táboorskému krajskému úřadu (NA, ČG-P, 1774-1783, H82, k. 741).

⁵⁵ Ke zrušení starého systému udělování privilegií formálně došlo o několik týdnů později, totiž Dvorským dekretem z 27. 6. 1781. Přehled o tom podává již Bohuslav Rieger (RIEGER 1887, s. 505) mj. s ohledem na rozdělení rosenmüllerovsko-klauserovských privilegií mezi různé české knihtiskaře. Viz také WÖGERBAUER 2006, s. 295-304.

se rýsovalo rušení privilegií, která Hilgartnera do Prahy přitahovala. Jedinou náhradu pro případ, že by měl zůstat v Jindřichově Hradci, spatřoval Hilgartner ve vydávání kalendářů na základě výlučného privilegia. To nebyla náhoda: kalendáře byly jednou z mála tradičních a zároveň výnosných masových tiskovin, která, byť pod tlakem nových časů, přežívala a mohla také zaručit přežití tiskárny.

Prameny:

Národní archiv (NA), fond České gubernium – publikum (ČG–P)

Österreichisches Staatsarchiv (OestStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammer

Literatura:

BEDNAŘÍK – JIRÁK – KÖPPLOVÁ 2011: BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011.

BEPLER – BÜRGER 2003: BEPLER, Jill – BÜRGER, August. Alte und neue Schreibkalender. Katalog zur Kabinett-ausstellung in der Herzog August Bibliothek. In: *Simplificiana: Schriften der Grimmelshausen-Gesellschaft* 16. Bern: Francke, 1994, s. 211–252.

BLOME 2000: BLOME, Astrid (ed.). *Zeitung, Zeitschrift, Intelligenzblatt und Kalender. Beiträge zur historischen Presseforschung*. Bremen: Edition Lumière, 2000.

BOSÁKOVÁ 2015: BOSÁKOVÁ, Zdenka. *České knižní kalendáře 19. století*. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2015.

BRUNOLD-BIGLER 1993a: BRUNOLD-BIGLER, Ursula. Kalender. In: CORSTEN, Severin – FÜSSEL, Stephan – PFLUG, Günther – SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, Friedrich Adolf (edd.). *Lexikon des gesamten Buchwesens*, Lieferung 26. Stuttgart 1993, s. 128–129.

BRUNOLD-BIGLER 1993b: BRUNOLD-BIGLER, Ursula. Kalender. Kalendergeschichten. In: *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Band 7*. Berlin: Walter de Gruyter, 1993, s. 861–878.

ČERNÝ 1997: ČERNÝ, Josef. Znojenské kalendáře dvou století (Soupis kalendářů vydaných ve Znojmě v letech 1711–1900). In: CHLÁDKOVÁ, Michaela et al. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě 1997*. Znojmo: Státní okresní archiv ve Znojmě, 1998, s. 22–54.

ČERNÝ 1998: ČERNÝ, Josef. Krakovské kalendáře na Moravě v 16. – 18. století *Knihy a dějiny* 5, 1998, s. 42–69.

DRESLER 1972: DRESLER, Adolf. *Kalender-Kunde. Eine kulturhistorische Studie*. München: Karl Thiemig, 1972.

DUKKON 2006: DUKKON, Ágnes. Kalender und ihre Eigentümer in Oberungarn im 17. Jahrhundert. Beiträge zur mehrsprachigen Kultur der Region. In: URBÁNEK, Vladimír – ŘEZNÍČKOVÁ, Lenka (edd.) *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu: sborník k počtě Marty Bečkové*. Praha: Filosofia, 2006, s. 185–198.

GEERLINGS 2002: GEERLINGS, Wilhelm (ed.). *Der Kalender. Aspekte einer Geschichte*. Paderborn: Schöningh, 2002.

GLADT 1971: GLADT, Karl. *Almanache und Taschenbücher aus Wien*. Wien: Jugend und Volk, 1971.

GLASENAPP 2006: GLASENAPP, Gabriele von. Jüdische Kalender, Almanache und Jahrbücher: Zur Geschichte und Bedeutung eines „vergessenen“ Mediums. In: MARTENFINNIS, Susanne – WINKLER, Markus (edd.). *Die jüdische Presse im europäischen Kontext 1686–1990*. Bremen: Edition Lumière, 2006, s. 73–88. (= Die Jüdische Presse – Kommunikationsgeschichte im europäischen Raum, Band 1)

GREILICH – MIX 2006: GREILICH, Susanne – MIX, York-Gothart (edd.). *Populäre Kalender im vorindustriellen Europa: der „Hinkende Bote“, „Messenger boiteux“*. Kulturwissenschaftliche Analysen und bibliographisches Repertorium; ein Handbuch. Berlin: De Gruyter, 2006.

HAMETER – NIEDERKORN-BRUCK – SCHEUTZ 2005: HAMETER, Wolfgang – NIEDERKORN-BRUSK, Meta – SCHEUTZ, Martin (edd.). *Ideologisierte Zeit. Kalender und Zeitvorstellungen im Abendland von der Antike bis zur Neuzeit*. Innsbruck: StudienVerlag, 2005.

HERBST – GREILING 2018: HERBST, Klaus-Dieter – GREILING, Werner (edd.). *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540–1850)*. Bremen: edition lumière, 2018. (= Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 124)

HERBST 2008: HERBST, Klaus-Dieter. *Verzeichnis der Schreibkalender des 17. Jahrhunderts*. Jena: Verlag HKD, 2008.

HERBST 2009: HERBST, Klaus-Dieter. Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit – eine noch wenig genutzte Quelle für die Astronomiegeschichtsschreibung. In: HAMEL, Jürgen (ed.). *400 Jahre Kepler, Galilei, das Fernrohr und die neue Astronomie*. Berlin: Trafo-Verlag, 2009, s. 31–48.

HERBST 2011: HERBST, Klaus-Dieter. Kommentiertes Verzeichnis der Schreibkalender für 1701 bis 1750 im Stadtarchiv Altenburg. Jena: Verlag HKD, 2011.

HOCH 1913: HOCH, Karel. *Noviny*. Praha: F. Topič, [1913].

KADRNOŠKA 1975: KADRNOŠKA, Franz. Bildung und Publikation. Gedanken zum Volksschrifttum in Österreich zwischen 1770 und 1848. *Sprachkunst. Beiträge zur Literaturwissenschaft* 6, 1975, 2, s. 179–206.

KLUSSMANN – MIX 1998: KLUSSMANN, Paul Gerhard – MIX, York-Gothart. *Literarische Leitmedien. Almanach und Taschenbuch im kulturwissenschaftlichen Kontext*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1998.

KÖHRING 1929: KÖHRING, Hans. Bibliographie der Almanache, Kalender und Taschenbücher für die Zeit von ca. 1750–1860. Hamburg 1929.

KOTULOVÁ 1978: KOTULOVÁ, Eva. *Kalendář, aneb, Kniha o věčnosti a času*. Praha: Svoboda, 1978.

KREJČOVÁ 1986: KREJČOVÁ, H., Příspěvek k bibliografii českých kalendářů 19. století. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 3. Praha: Státní knihovny ČSR, 1986, s. 207–267.

LAISKE 1959: LAISKE, Miroslav. *Časopisectví v Čechách 1650–1847. Příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů*. Praha: Národní knihovna, 1959.

MATTHÄUS 1969: MATTHÄUS, Klaus. Zur Geschichte des Nürnberger Kalenderwesens. Die Entwicklung der in Nürnberg gedruckten Jahreskalender in Buchform. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 9. Frankfurt am Main: Buchhändler-Vereinigung 1969, s. 967–1396.

MIX 2005: MIX, York-Gothart (ed.). *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens. Interkulturalität und populäre Aufklärung im 18. und 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer, 2005.

POKORNÝ 1985: POKORNÝ, Pavel R. Chronologický přehled kalendářů. In: VOIT, Petr (ed.). *Příspěvky ke Knihopisu 2. Rejstřík anonymních záhlaví*. Praha: SNTL, 1985, s. 193–227.

RIEGER 1887: RIEGER, Bohuslav. Z germanizačního úsilí 18. věku. II. část. *Osvěta* 17, 1887, č. 6, s. 497–514.

ROHNER 1978: ROHNER, Ludwig. *Kalendergeschichte und Kalender*. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1978.

RÜPKE 2011: RÜPKE, Jörg. *The Roman calendar from Numa to Constantine. Time, history, and the fasti*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2011.

SCHILLER 2003: KURSCHEIDT, Georg (ed.). Schillers Werke 41. Lebenszeugnisse. Teil 1. Schillers Kalender, Schillers Bibliothek. Weimar: Böhlau Nachfolger, 2003.

STEJSKALOVÁ 2015: STEJSKALOVÁ, Eva. *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740*. Praha: Karolinum, Národní muzeum, 2015.

ŠIMEČEK 2011: ŠIMEČEK, Zdeněk. *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (do devadesátých let 18. století)*. Brno: Maticе moravská, 2011.

TERSCH 2003: TERSCH, Harald. *Schreibkalender und Schreibkultur. Zur Rezeptionsgeschichte eines frühen Massenmediums*. Graz – Feldkirch: Neugebauer, 2008 (= Schriften der Vereinigung Österreichischer Bibliothekarinnen und Bibliothekare 3).

URBAN 1987: URBAN, Zdeněk. *Století českého kalendáře. Dřevoryty Zdeněk Mězl*. Praha: Svoboda, 1987.

VOIT 2006: VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, s. 426–428.

VOLF 1923a: VOLF, Josef. Wie die einzige böhmische Zeitung im Jahre 1771 einging. *Prager Presse* 1923, Nr. 334.

VOLF 1923b: VOLF, Josef. Zánik jediných českých novin na konci r. 1771. *Časopis českého muzeum* 97, 1923, s. 229–236.

WÖGERBAUER – PÍŠA – ŠÁMAL – JANÁČEK et al. 2015: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel et al. *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek I, 1749–1938*. Praha: Academia, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015.

WÖGERBAUER 2006: WÖGERBAUER, Michael. *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems Literatur in Prag (1760–1820)*. Vídeň 2006. Disertační práce. Universität Wien, Philosophische Fakultät.

WÖGERBAUER 2008: WÖGERBAUER, Michael. Vernakularizace – alternativa ke konceptu národního obrození? *Česká literatura* 56, 2008, č. 4, s. 461–490.

ZIMMER 1958: ZIMMER, Ernst. Kalender. In: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte Band 1, A–K*. Berlin: Walter de Gruyter, 1958², s. 806–808.

Elektronické zdroje:

BCBT: Databáze Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800 [online]. Dostupné z: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/>.

KNIHOPIS: Databázi prvotisků, starých tisků a map 1450–1800 [online]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/D71VFR4T4DNM15PAE126SX6TM7GP9VPJYC1QLV4TUPTQN3MS4I-19083?func=file&file_name=find-b&local_base=STT.

Mag. Dr. Michael Wögerbauer
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
oddělení pro výzkum literární kultury
Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1